

Å gi ut bøker på Holbergs tid

(Appendiks til artikkelen «Ludvig Holbergs essays om likestilling» i *Sakprosa i skolen.*)

Det fantes trykkerier på Holbergs tid, men ikke forlag og forlagsdistribusjon. Da Holberg skulle gi ut Peder Paars, de satiriske diktene og tre bind med komedier i første halvdel av 1720-årene, måtte han først betale trykkeriet for hele opplaget og deretter selge det selv i håp om å få dekket utgiftene. Han satte inn annonser i dagspressen og solgte bøkene fra privatboligen sin i annen etasje over et bakeri i Købmagergade. Husnumre fantes ikke den gangen. Derfor annonserte Holberg sitt tredje komediebind på denne måten i avisen *Extraordinaire Relation* 16. mars 1725: «Gives tilkiende, at paa det sædvanlige Sted paa Kiøbmager-Gaden, udi Sukkerbager Boden, nest op til David Skolemesters Gaard, er dend 3de Tome af de saa kaldede Hans Mikkelsøns Comœdier, sammenskrevne for dend Danske Skue-Plads, at faae til kiøbs.»

Holberg sendte deler av opplagene til Norge og ba slektninger og kjente om å selge bøkene for seg der. Det er bevart brev fra Holberg til Åge Rasmussen Hagen, som solgte bøkene for ham i Trondheim. Vi gjengir ett av dem her. Det er datert 5. desember 1722. Samme høst hadde Holberg debutert på Den danske Skueplads med fem nyskrevne komedier. Nå planla han å gi dem ut i ett bind, men ville først sikre seg bestillinger fra Norge. Holberg anbefaler både innholdet og prisen («tro meg, J [= De] skall faa latter nok for de halvtredie mark»), og ber om en liste med bestillinger:

Kongl Maysts velbestaldter Krigs Bogholder
Sr Aage Rasmusen Hagen
a Trundhiem
Hoytärede gode ven

Jeg er kommen nu i saadan vane ikke at takke ham for en hofflighed uden tilliige med at begiere en nye. Nu har ieg resolvered at lade trykke den forste tome af mine comoedier, nemlig 5 hvor af den forste heeder Den Politiske Kandestöber 2 Den Wegelsindede (3) Jeppe paa Bierged eller den forvandlede Bonde 4 Jean de France eller Hans Frandsen 5 Mester Gert Westphaler eller den snaksome Barbeer hvilke vil giore et temmelig bind in 8tvo, som ieg vill selge for 2 Mark 8 Skilling til samen og er en maadelig priis. Nu tor ieg ingenlunde lade dem trykke, uden ieg er forsyned med saa mange inscriptioner at ieg kand vere skadeslös, vill derfor ydmygst beede min Herre ved gode venner procurerer mig en opskrift derpaa. Troe mig. J skall faa latter nok for de halvtredie mark. havde det väret andre sager, saa havde ieg ikke driste mig at incommodere dem saa ofte der med. men ieg veed, at det er noget som min Herre er fremfor andre en patron af. Jeg tilbyder min ringe tjeneste igien i alle muelige maader og forbliver

Hans tjenestskyldigste
L Holberg

Vi ser at Holbergs ortografi i brevet er forskjellig fra den som vi finner i de trykte bøkene hans (se Holbergs essay om likestilling). Dessuten varierer ortografien både i brevene og i bøkene. Det var ingen skriftnormal på Holbergs tid. Ortografien i den enkelte bok har setteren i trykkeriet valgt, ikke Holberg.

Holberg betegner prisen for komediebindet som rimelig, men generelt var bøker dyre den gangen. Som vi ser, kostet bindet 2 Mark og 8 Skilling. Det gikk 16 *Skilling* på en *Mark* og 6 *Mark* på en *Riksdaler*. I *Jeppe paa Bierget* drikker Jeppe seg full på øl og brennevin hos Jacob Skomager for 8 Skilling, en femtedel av prisen på komediebindet. Før han ble professor, hadde Holberg 120 Riksdaler i årlig stipend, og det var mye den gangen, men tilsvarte likevel ikke mer enn 1700 trykte eksemplarer av Holbergs komediebind. Med god grunn etterlyser Holberg oppgjør for salget i andre bevarte brev til Åge Hagen i Trondheim. Å få bøkene trykt var en stor investering.

Derfor var det en ergrelse for Holberg at hans egne boktrykkere laget ekstra opplag som de solgte som konkurrerende pirattrykk uten at Holberg fikk inntekter av salget. Både i forord, pamfletter og satiriske dikt

klaget Holberg over tyveriene, men det hjalp ikke, heller ikke når han skiftet boktrykker. Det fantes ingen lover eller kontrakter som beskyttet åndsverk, opphavsrett eller enerett til mangfoldiggjøring og salg. De første reguleringene av denne typen kom på slutten av 1700-tallet – og ikke før i 1886 kom den internasjonale Bern-konvensjonen om opphavsrett.

De største problemene med boktrykkerne ser Holberg ut til å ha hatt i 1720-årene. Senere i forfatterskapet hans kan vi se en interessant overgang fra privattrykk til et begynnende forlagsvesen. Da første opplag av essaysamlingen *Moralske Tanker* kom ut i 1744, stod det «Tryckt paa Autors egen Bekostning» på tittelbladet. Holberg hadde altså lagt ut for («forlegge», herav ordet «forlag») trykningsutgiftene selv og var sitt eget forlag som tidligere. Boka ble annonsert i avisene, blant dem *Kjøbenhavn Post-Rytter* den 20. januar 1744, hvor det het at den «koster 5 Mark danske, og er at bekomme hos Autorem selv». Holberg hadde da flyttet til universitetets professorbolig på hjørnet av Fiolstræde og Store Kannikestræde. Skrått over gaten bodde boktrykker Ernst Henrich Berling (1708–1750), han som i 1749 stiftet *Berlingske Tidende*, en av Danmarks største aviser i dag. Holbergs salg av *Moralske Tanker* gikk strykende, og etter kort tid overlot Holberg til Berling å selge boka for seg. I mars 1744 het det derfor i annonsene at «af denne Bog er ingen flere Exemplarier hos Autor at forhandle, siden Resten af Oplaget er soldt til fornævnte Bogtrykker». Dette restopplaget ble snart utsolgt. Berling trykket et nytt på *egen* bekostning etter avtale med Holberg, og nå het det på tittelbladet: «Med Autors retmæssige Afstaaelse, trykt og bekostet af Ernst Henrich Berling, og findes hos hannem tilkiøbs». Her henvises til det som vi i dag kaller en *forlagsavtale*. Denne avtalen er ikke bevart, men det er bevart en tilsvarende forlagsavtale fra et par år før hvor Holberg selger eneretten til å utgi nye utgaver av *Natur- og Folkeretten* og *Heltehistorier* til Berling:

Som Author og første Forleger af etterskrevne 2de Bøger, nemlig Natu-rens og Folke-Rettens Kundskab, og atskillige Store Heltes sammenlignede Historier og Bedrifter, haver jeg underskrevne, i Kraft og Følge Hans Kongel: Majest: Allernaadigst Forordning de Dato 7de Januarii Anno 1741 forhen forundet, ligesom jeg herved forunder Ernst Henrich Berling Bogtrycker og hans Arvinger Frihed til forbemeldte 2de Bøger herefter at trycke og fallholde; og som han for saadan Frihed og Afstaaelse mig efter Accord haver fornøyet, saa maa han og hans Arvinger allene, efterdags benytte sig af samme 2de Bøgers Eftertryckn-

ing, hvortil jeg herved giver mit Minde og fuldkomne Tilstaaelse, og sligt under min Haand og Signete stadfæster.

Kiøbenhavn d. 18de Julii 1742.

L. Holberg

Et annet problem som forfatteren Holberg måtte håndtere, var sensuren. Det fantes ikke trykkefrihet, og yringsfriheten var vesentlig innskrenket etter Christian den femtes lov. Enhver ny bok måtte gjennomleses og godkjennes av en professor ved universitetet før den gikk i trykken. Hvis innholdet var av politisk art, skulle Kongen oppnevne en ekstra sensor.

Kongemakten og kirken brukte altså universitetet som sensurinstans. Det var streng straff for kritikk av myndighetene:

Skulle og nogle Bøger i Kongens Riger og Lande trykkis, eller der trykte indførís, som kunde have Udseende til noget Oprør, eller imod Kongens Høihed, eller anden Ulempe foraarsage, da bør ikke alleeniste Personerne, som saadanne trykke, eller indføre, i høieste Maader at straffis, men og Bøgerne ved Bødelen offentlig paa Ilden kastis og opbrændis.

Denne paragrafen ble det henvist i desember 1719 da en av Kongens høyeste embetsmenn leverte inn klage til Kongen med påstand om ulovlig satire og kritikk av myndighetene i første del av *Peder Paars*. Kongen frikjente Holberg, men han ble aldri fri fra sensurens begrensninger. I Christian den sjettes regjeringstid (1730–1746) var pietismen så å si statsreligion. Alt teaterliv var forbudt og Holbergs komedier kunne ikke spilles. I sakprosaen måtte Holberg være ekstra nøye med hva han skrev om religiøse og kirkelige spørsmål. Blant annet derfor lot han romanen om Niels Klim, *Nicolai Klimii iter subterraneum* (Leipzig 1741), utkomme på latin i utlandet. I siste del av essayet om likestilling, som er hentet fra *Heltehistorier* (1739), ser vi at Holberg er nøye med ordvalget når han omtaler Moselovens syn på forholdet mellom mann og kvinne. Fire år senere omtalte Holberg utgivelsen av *Heltehistorier* i tredje del av sin latinske selvbiografi (1743). Da skrev han:

Mangelen på yringsfrihet gjør at vår tids historikere og biografer er dårligere enn antikkens. Nå har vi leieskribenter og snyltere som gjør alt til glansbilder og dreier hodene rundt på leserne med deres evinnelige skjønnmaling. Hvis man skriver historiske verker etter antikkens sannhetsideal, blir det regnet som satirer og lettsindig tale.